

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавничий Дім Дмитра Бураго

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 12

Том II (127)

Київ
2009

13. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. – 235 с.
14. Краткая литературная энциклопедия. – М.: Сов. Энциклопедия, 1969. – Т.2. – 914 с.
15. Ученова В.В., Шомова С.А., Гринберг Т.Е., Конанихин К.В. Реклама: палитра жанров. – М.: РИП-холдинг, 2001. – 100 с.
16. Орлова Н.В. Жанры разговорной речи и их «стилистическая» обработка: К вопросу соотношения стиля и жанра // Жанры речи. – Саратов, 1997. – с.51-56.
17. Шамсутдинова Е.В. Интерпретация и составление рекламного текста//Учебн. Пособие. – Нижний Новгород, 1992. – 142 с.
18. Розенталь Д.Э., Кохтев Н.Н., Язык рекламных текстов: Учебн. пособие для факульт. журн. – М.: Высшая школа, 1981. – 125 с.

УДК 811.161.2'1'411.21'162.3'27-11

Заза Ю.Я.
(Львів, Україна)

**АСИМЕТРИЧНЕ СПІЛКУВАННЯ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКУ
КОМУНІКАТИВНОГО КОНТАКТУ В МІЖКУЛЬТУРНОМУ АСПЕКТІ
(на матеріалі української, чеської та арабської мов)**

Розглянуто комунікативно-прагматичні особливості асиметричного спілкування ситуації початку комунікативного контакту. Увагу приділено й міжкультурному аспекту асиметричного спілкування. Матеріалом дослідження є сучасні українські, арабські та чеські художні фільми.

Ключові слова: ситуація початку комунікативного контакту, реєстр дискурсу, культурний контекст, мовленнєва стратегія ввічливості.

В статье рассматриваются коммуникативно-прагматические особенности асимметричной коммуникации ситуации начала коммуникативного контакта в межкультурном аспекте. Материалом исследования являются современные украинские, арабские и чешские фильмы.

Ключевые слова: ситуация начала коммуникативного контакта, реестр дискурса, культурный контекст, речевая стратегия вежливости.

The article traces pragmatic peculiarities of Ukrainian, Syrian and Czech asymmetric communication as the register characteristic of discourse in cross-cultural aspect. The material of investigation is based on Ukrainian, Syrian and Czech modern films.

Key words: situation of beginning contact, register of discourse, context of culture, speech strategy of politeness.

Живе усне спілкування, а саме: його початок – зустріч, зазвичай комуніканти детально не планують, не обдумують стратегії, тактики й засобів його втілення, ці знання є частиною комунікативної компетенції людини як представника певного етносу, соціальної

групи, вікової категорії, складовою її апріорного досвіду, що реалізується у конкретному прагматичному аспекті. Для успішної міжкультурної комунікації недостатньо навіть блискучого володіння мовою, успішне крос-культурне спілкування передбачає знання та дотримання правил етикету – складової комунікативної компетенції певного народу. Особливості спілкування того чи іншого народу у своїй сукупності є комунікативною поведінкою [3: 164]. Тому є важливим дослідити комунікативну поведінку українських, чеських і арабських мовців у ситуації початку комунікативного контакту, зокрема за умови наявності ієрархії між комунікантами. У дослідженні асиметричного спілкування ситуації початку комунікативного контакту (ПКК) теоретичним підґрунтям визнається те, що генеральною інтенцією ситуації ПКК, що коректується конфігурацією соціальних ролей та ситуативним контекстом, є встановлення контакту між мовцями. У свою чергу, як відомо, початок і кінець контакту належить сфері фатичного, етикетного типу спілкування, а етикет є експлікованою стратегією ввічливості. З погляду прагматики міжкультурної комунікації, ввічливість є «тим системоутворюючим стрижнем, що допомагає зрозуміти логіку поведінки представників різних лінгвокультур, це національно-специфічна система комунікативних стратегій, спрямована на ефективне безконфліктне спілкування» [2: 253].

Отже, категорія ввічливості є національно-етичною, що відображає певні правила поведінки стосовно адресата. Окрім цього, ввічливість є категорією прагматичною, що дає можливість встановлювати, підтримувати й завершувати комунікацію. Спробуємо на матеріалі 390 арабських, українських, чеських ситуацій ПКК, виділених з джерел – 11 чеських, 11 українських і 12 арабських сучасних художніх фільмів встановити лінгвопрагматичні особливості комунікативної поведінки українських, чеських й арабських мовців у ситуації ПКК.

Асиметричним даний підхід вважає спілкування за наявності опозиції «вище-нижче» соціальних ролей мовців, тобто спілкування Старшого й Молодшого, Молодшого й Старшого. Результати опрацювання матеріалу наводяться за типом спілкування (симетричне-асиметричне) конкретної етнолінгвокультури (ЕЛК), також проводиться зіставлення вербалізаторів асиметричної ситуації початку комунікативного контакту (ПКК) у міжкультурному аспекті.

1. Українська етнолінгвокультура.

- Адресант старший (за віком, статусом). Тип спілкування – Старший-Молодший: Привітальні формули ситуації ПКК «Старший-Молодший»: усі українські, чеські та арабські привітальні формули виділені з сучасних українських, чеських й арабських фільмів:

Акції: 6 формул, 8 фіксацій: *Добрий день – 3; Добрий вечір; Доброго дня; Слава Йсу; Сервус; Здрастуйте.*

Реакції: 9 формул, 17 фіксацій: *Добрий день – 4; Добрий – 3; Привіт – 2; Героям Слава – 2; Доброго – 2; Добрий вечір; Привіт-привіт; Слава навіки; Добридень.*

Аналіз українського відеоматеріалу окреслює тенденцію – молодші мовці частіше уживають гоноративні засоби ввічливості ситуації ПКК, ніж старші: 8 проти 48 акціальных формул. Відповідно, на 48 акціальных привітань молодших комунікантів, старші комуніканти відповіли 17-ма реакціями, тобто 31 привітальна формула молодшого ко-

муніканта залишилась без відповіді, що лише свідчить про факультативність стратегії ввічливості старшого комуніканта у асиметричній ситуації ПКК. Розглянемо приклади:

Ситуація ПКК №1У: вдома вітальня:

1. *Адресант старший за віком і статусом: господар (45-50 років) – Добрий вечір!, Я – Степан Васильович. (тисне руку, звертаючись до хлопця).*

2. *Адресат: гість, друг його доньки (20-25 років) – Дуже приємно – Марк.*

3. *Третя учасниця розмови: господиня (40-45 років) – Галина Дмитрівна. Роздягайтесь, Марк! Сідайте до столу (тисне руку). Проходьте у вітальню.*

(«Помаранчеве небо»).

Прагматичним контекстом даної ситуації є знайомство друга дочки з її батьками, які вербальними і невербальними засобами налаштовують нейтральну, доброзичливу тональність спілкування. Молодший адресат, уникаючи надлишковості, відповідає на привітання висловленням мовленнєвого акту (МА) знайомства.

- Адресант молодший (за віком, статусом). Тип спілкування–Молодший-Старший:

Привітальні формули ситуації ПКК «Молодший-Старший»:

Акції: 9 формул, 48 фіксацій: *Добрий день – 12; Добрий вечір – 5; Доброго дня – 4; Слава Україні – 2; Всім привіт; Привіт; О, привіт; Слава Ісусу Христу; Доброго ранку.*

Реакції: 7 формул, 10 фіксацій: *Добрий день – 2; Доброго – 2; Добрий – 2; Доброго дня; Добридень; Привіт; Навіки слава.*

Домінантною формулою, зверненою до старшого за статусом комуніканта, є нейтральне привітання *Добрий день*, тоді як до старшого за віком мовця узуальною є формула *Привіт*, особливо це стосується ситуацій, коли мовці перебувають у родинних стосунках. Наприклад:

Ситуація ПКК №2У: кухня:

1. *Адресант молодший за віком – син (20-25 років) – Привіт, тату!*

2. *Адресат – Старший (45-55 років) – Привіт, привіт, синуля, здоров і ти!*

(«Леся+Рома»).

Наступна ситуація ПКК є прикладом розгортання конфронтативного дискурсу, ініціатором якого є старший комунікант, який ігнорує етикетні приписи, демонструє своє негативне ставлення до адресата:

Ситуація ПКК №3У: біля дверей, дзвінок у двері:

1. *Адресант молодший за віком і статусом – дилер (25-30 років) – Доброго дня!*

2. *Адресат: господар – (45-50 років) Знов! Та що ж таке!! Скільки можна?!? Надоїли вже!*

(«Леся+Рома»).

2. Чеська етнолінгвокультура

- Адресант старший (за віком, статусом). Тип спілкування: Старший- Молодший:

Привітальні формули ситуації ПКК «Старший-Молодший»:

Акції: 7 формул, 14 фіксацій: *Dobrý den – 3; Ahoj – 3; No nazdar – 2; Dobré jitro – 2; Dobrý večer – 2; Ahoj; Ahoj-čau.*

Реакції: 10 формул 18 фіксацій: *Ahoj – 4; Dobrý den – 3; Čau – 3; Čao – 2; A,a,a, dobrý!; Helou; Vítejte, vítejte; No jo; Dobrý; Na shledanou.*

Чеське асиметричне спілкування у ситуації ПКК вирізняє кількісна збалансованість між привітальними гоноративними засобами Старшого й Молодшого: старші та молодші

комуніканти вітаються приблизно однаково часто: 14 акціальных формул старшого – 22 молодшого мовців. Ще однією особливістю є те, що старші чеські комуніканти відповідають практично на кожне привітання молодшого адресанта: 22 акції Молодшого – 18 реакцій Старшого. Розглянемо приклади:

Ситуація ПКК №1Ч: на балконі:

1. *Адресант старший за віком: сусід (60-65 років) – No nazdar! Máte už po dovolené? – Ну, привіт! Ви вже з відпустки?*

2. *Адресат: дівчина-сусідка (20-25 років) – Dobrý den, pane Geanu! Jo! – Добрий день, пане Жане! Так.*

1. *No tak holka vodročínutá, vopalená! Když se vrátí máma z Ameriky? – Ну, дівчина – відпочила, загоріла! А коли вертається мама з Америки?*

(«Román pro ženu»).

Старший мовець починає комунікативний контакт формулою зниженої тональності, демонструє інтерес до співбесідниці й бажання продовжити розмову. Молодший адресат не виявляє взаємного інтересу до старшого мовця, а обмежується нейтральним привітанням й короткою відповіддю, проте старший мовець продовжує спілкування.

- Адресант молодший (за віком, статусом). Тип спілкування – Молодший-Старший:

Привітальні формули ситуації ПКК «Молодший-Старший»:

Акції: 7 формул 22 фіксації: *Dobrý den– 16 Dobrý ráno; Dobré jitro; Dobrý večer; Ahoj; Čau; Brý den! Brý den! Brý den!*

Реакції: 5 формул, 7 фіксацій: *Dobrý den– 3; Dobré jitro; Večer; Těbůh; Na shledanou.*

Домінантною акціальною формулою є нейтральне привітання *Dobrý den*.

Ситуація ПКК №2Ч: на подвір'ї, старша сусідка розвішує випрану білизну:

1. *Адресант молодший за віком: сусідка (30-35 років)- Dobrý den, paní Nováková (сміється)- Доброго дня, пані Новакова!*

2. *Адресат: її ворог-старша сусідка – Dobrý den! (неприємно)- Доброго дня!*

1. *To je dneska krásně! – А сьогодні так гарно!*

2. *Krásně, to jo! (холодно) – Так, гарно.*

1. *Překrásně! A máte nádherní bílé prádlo... – Чудово! І білизна ваша просто дивовижно біла...*

2. *No jo, jo... (розгублено) – Ну так, так...*

1. *Jako ze škatulky, jo... (обрізає мотузку) – Як із скрині, правда?*

(«Zítra to roztoučíme, drahoušku»).

Релевантною прагматичною ознакою цієї ситуації, тобто соціальною домінантою, що детермінує комунікативну поведінку її учасників, є міжособистісні стосунки комунікантів: сусідки давно ворогують між собою, змагаючись у способах завдання кривди одна одній. Тому цей фрагмент дискурсу початку комунікативного контакту є непрямою комунікацією: хоча його локуцією є привітання й фатична післяпривітальна бесіда про погоду, ілокутивною силою цих висловлень є знуцання й нанесення збитків адресатові. Привітальні формули й фатична бесіда у даному випадку виконують функцію «вишуканого знаряддя» знуцання, погіршення міжособистісних стосунків, адже за такої конфігурації соціальних ролей мовців (вороги) привітальні формули й фатична бесіда є неузальною. Непрямою є комунікація й тому, що є розбіжність між мовленнєвою по-

ведінкою адресанта (експліковано стратегії ввічливого початку контакту) та її невербальним вчинком, який завершив комунікацію (адресант обрізала мотузку й випрана білизна впала на землю).

3. Арабська етнолінгвокультура

- Адресант старший (за віком, статусом). Тип спілкування – Старший-Молодший:

Привітальні формули ситуації ПКК «Старший-Молодший»:

Акції: 28 фіксацій, 11 формул: 'Ahlan– 4; 'Ahlīn– 5; Marḥaban– 4; 'Ahlan ua saḥlan!– 2; Masā'u l-ḥayr– 3; 'Ahlīn ua sahlīn– 2; Al-ḥamdu lillah 'ala salāma!– 2; Kīfak?– 1; Ṣabāḥu l-ḥayr!– 3; 'Ahlan 'ahlan– 1; 'Ahlan ua saḥlan! 'Ahlan ua saḥlan!– 1.

Реакції: 24 фіксації, 12 формул: Tulāqī-l- ḥayr!– 1; 'Ahlan ua saḥlan!– 6; 'Ahlan– 1; Marḥaban 'Ahlan ua saḥlan!– 1; 'Ahlīn ua sahlīn– 1; Masā'u n-nūr!– 2; 'Ahlīn– 6; Ṣabāḥu n-nūr– 2; Ṣabāḥu l-ḥayr!– 1; 'Ahlīn fīka– 1; Uāllah yusallimuk!– 1.

Старші представники арабської етнолінгвокультури рідше розпочинають розмову привітальними формулами, адже різниця між кількістю зафіксованих привітань старших до молодших і навпаки, є суттєвою: 28 акцій старшого мовця проти 72 молодшого. Старші комуніканти або не розпочинають спілкування з молодшими першими або починають розмову з інформативної частини дискурсу, і лише 28 арабських ситуації ПКК починалися згідно із загальними нормами спілкування, тобто привітальними формулами. Привітальні акціальні формули Старшого є переважно формулами нейтральної тональності. Спілкування арабських мовців типу «Старший-Молодший» є «найбільш вертикальним», адже серед висловлень старших комунікантів, звернених до молодших, переважають м'які та жорсткі директивні мовленнєві акти прохання, поради, погрози. Цікавим є те, що для арабської етнолінгвокультури найважливішою соціальною детермінантою комунікативної поведінки є статус, а не вік адресата. Спілкуючись із молодшими за віком комунікантами, мовці, як правило, використовують стратегії пом'якшення дистанції спілкування, у розмові з молодшими за статусом комунікантами, навпаки, переважають стратегії збільшення дистанції й свого соціального статусу за допомогою підкреслення нижчого статусу мовця. Проілюструймо вищенаведене прикладами (приклади із сирійських серіалів; мовці спілкуються сирійським діалектом сучасної арабської мови):

Ситуація ПКК №1А: на вулиці біля службового автомобіля урядовця:

Адресант старший за статусом: урядовець (35-40 років)– Lak 'ulū! Ġasān! Šū 'anta mā žalla ġašīm! Bas hallā lāḥzata sayāratī?! Yāllah ta' bisur'a, ta' aḥarnā! – Ей, шмаркачу! Гасане! Як можна бути таким бовдуром! Що, перший раз бачиш мою машину?! Та йди бігом, ми вже запізналися!

2. Адресат: його водій (30-35 років)– Ī-ī- 'ibn 'ammī!- Так, так, мій кузене(букв.: син мого дядька)!

(«'ABNA'U L-QAHR »).

У даній ситуації Старший, не намагаючись бути ввічливим, уживаючи пейоративні вокативи, МА директиву, принижує імідж свого підлеглого. Молодший комунікант, навпаки, намагається виправити ситуацію за допомогою вокативу-регулятиву 'ibn 'ammī! задля порятунку свого соціального статусу. Обидва мовці при зустрічі не вжили привітальних формул.

- Адресант молодший (за віком, статусом). Тип спілкування: Молодший-Старший:

Привітальні формули ситуації ПКК «Старший-Молодший»:

Акції: 72 фіксації, 16 формул: *Marḥaban*– 20; *'Ahlan 'ahlan*– 4; *Ahlan ua saḥlan!*– 8; *Tafaḍḍalū*– 1; *Tafaḍḍal*– 1; *'Ahlīn*– 9; *Yā mi'at 'ahlan ua saḥlan!*– 3; *Ṣabāḥu l-ḥayr!*– 13; *Kīfak?*– 3; *Masā'u l-ḥayr*– 2; *Ṣabāḥū*– 2; *'As-salām 'alaykum*– 3; *Ahlīn ua sahlīn*– 1; *Yā sit ṣabāḥan*– 1; *Ṣabāḥu l-uardi*– 1.

Реакції: 39 фіксацій, 18 формул: *'Ahlan ua saḥlan!*– 4; *Ahlīn*– 13; *'Ahlīn 'ahlīn*– 1; *Ṣabāḥu l-ḥayr!*– 1; *Ṣabāḥu n-nūr*– 5; *Ṣabāḥū*– 1; *Yusa 'id lī ḥazā ṣabāḥ*– 2; *Ua 'alaykum as-salām*– 1; *Kīfak?*– 1; *Ṣabāḥu l-ḥayrāt!*– 2; *Uāllah yusallimuk!*– 1; *Uāllah yuradd 'alayk*– 1; *'Ahlan*– 1; *Ṣabāḥan*– 1; *Masā'u l-ḥayr*– 1; *Mi'atu 'ahlīn*– 1; *Uāllah yusallimu fīka*– 1; *'Ahlan 'ahlan*– 1.

Арабська ситуація ПКК (конфігурація соціальних ролей «Молодший-Старший»), містить найбільшу кількість гоноративних вербалізаторів привітання. Тому для асиметричного спілкування вербалізатори ситуації ПКК виконують функцію експлікованих засобів стратегії початку контакту й засвідчення своєї поваги, що формується під впливом апостеріорних комунікативних смислів учасників комунікації, чим і пояснюється частотність привітання молодших мовців.

Ситуація ПКК №2А: маленька продуктова крамничка:

1. *Адресант молодший за статусом: продавець (45-50 років) – 'Ahlīn, 'Abū Nizār! 'Ahlīn, yā mi'atu 'ahlan ua saḥlan!*– Вітаю, Абу Назар! Радий бачити! Ласкаво прошу, радий Вас бачити!

2. *Адресат: заможний покупець (20-25 років) – Šū? Kīf? Mā šī ḥāl?!– Ну що? Як там, нічого?(про гроші).*

1. *Ī-ī al-ḥamdu lillah!! – Е-е, Слава Богу!!*

(«'ABNA'U L-QAHR »).

Релевантною соціальною детермінантою комунікативної поведінки адресанта є високий статус адресата, що завітав у його маленьку крамничку бідного кварталу. Застосовуючи гоноративні вербалізатори-маркери стратегії ввічливості, молодший комунікант демонструє повагу, підкреслює значущість візиту поважного гостя. Адресат у свою чергу, користуючись перевагою старшого за статусом, не дотримується норм ввічливого спілкування, ігнорує привітання, розпочинаючи інформативну частину дискурсу, що сприймається молодшим комунікантом як належне. Отже, особливість арабської ситуації ПКК типу «Молодший-Старший» полягає у тому, що старший комунікант застосовує стратегії ввічливості факультативно, залежно від міжособистісних стосунків мовців, тоді як для молодшого комуніканта гоноративні ввічливі засоби є обов'язковим компонентом досягнення комунікативної мети встановлення контакту.

Отже, у ситуації асиметричного спілкування загалом гоноративні привітальні формули найбільше використовують араби (163 фіксації), найменша кількість привітальних формул зафіксована в чеській етнолінгвокультурі (61 фіксація). Середні показники загальної кількості привітальних формул української етнолінгвокультурі (ЕЛК) – (83 фіксації). У ситуації асиметричного спілкування українці та чехи використовують значно менше привітальних формул як експлікаторів стратегії ввічливості. Спілкування зазвичай починається фатичними або інформативними висловленнями: мовленнєвими актами інтеррогативу, констативу, експресиву тощо. Арабське асиметричне спілкування ситуації початку комунікативного контакту, навпаки максимально наповнене гоноративними етикетними засобами, частотним є накладання або повторення привітальної формули задля посилення ефекту.

У всіх досліджуваних ЕЛК молодші мовці вітаються частіше. Найяскравіше ця тенденція простежується в українській ЕЛК: старші комуніканти майже не вітаються першими (8 фіксацій). Це стосується і старших арабських комунікантив: 28 акцій старшого мовця порівняно із 72 молодшого. Рівномірнішим є кількісне співвідношення між привітальними акціями старшого й молодшого мовців у чеській ЕЛК: 14 і 22 фіксації відповідно. Специфічним, порівняно з арабською й українською ЕЛК є те, що старші чеські мовці майже завжди відповідають на привітання молодшого (22 акції і 18 реакцій). Арабські старші комуніканти не відповіли на 48 привітань молодшого (72 акції молодшого–24 реакції старшого), українці проігнорували 31 привітання (48 акцій молодшого–17 реакцій старшого). Зважаючи на ці дані, можна говорити про те, що арабські та українські молодші комуніканти частіше використовують стратегії ввічливості, експліковані у гоноративних привітальних формулах; старші представники арабської та української ЕЛК у ситуації ПКК використовують етикетні вербальні формули мінімально. Тому автор дослідження вважає, що асиметричне спілкування ситуації початку комунікативного контакту в українській та арабській ЕЛК є більш вертикальним, асиметричним порівняно з чеською, де старший комуніканти за допомогою гоноративних вербалізаторів зближує відстань між комунікантами.

Універсальною тенденцією є те, що молодші мовці, на відміну від старших, відповідають майже на кожне привітання старшого адресата; найхарактерніше це явище для представників арабської (28 акцій старшого–39 реакцій молодшого) та української ЕЛК (8 акцій старшого–10 реакцій молодшого). Чеські молодші комуніканти менше дотримуються ввічливих прескрипцій і найменше відповідають на привітання старших (14 акцій старшого–7 реакцій молодшого), що підтверджує нашу думку про менш асиметричне спілкування ситуації ПКК для представників чеської ЕЛК.

ЛІТЕРАТУРА

1. Земская Е.А. Городская устная речь и задачи её изучения // Разновидности городской устной речи: Сб. науч. тр. / Отв. ред. Д.Н. Шмелёв, Е.А. Земская. – М.: Наука, 1988. – С. 234–240.
2. Ларина Т.В. Английский стиль фатической коммуникации // Жанры речи. – Саратов, 2005. – Вып. 4. – С.175-186.
3. Стернин И.А. Понятие коммуникативного поведения и проблемы его исследования // Русское и финское коммуникативное поведение. – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. – С. 4–20.
4. Тюрина С.Ю. Принцип вежливости в теории и практике межкультурной коммуникации // http://vfnlglu.wladimir.ru/Rus/NetMag/v5/v5_ar05.htm
5. Удилова Т.Н. К вопросу об этикетном дискурсе // Нова філологія. Зб. наук. праць. – Запоріжжя, 2005. – №2. – С. 226–230.
6. Liu Zequan. Register Analysis as a Tool for Translation Quality Assessment. National University of Singapore – Ел.ресурс: <http://accurapid.com/journal/25register.htm>